

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.253:94](477)"1904/1921"

В. П. КУПЧЕНКО*

ІСТОРІЯ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ (1904–1921 рр.) ОЧИМА СУЧАСНИКІВ (за документами Державного архіву м. Києва)

Подано огляд Колекції архівних документів “Революційні події на Україні 1904–1921 роки: факти, події, свідчення”, до якої увійшли спогади безпосередніх учасників російської революції 1904–1905 років, Першої світової війни, двох революцій 1917 року, періоду Гетьманщини, Директорії, громадянської війни на Україні.

Ключові слова: революційні настрої; події; національний рух; селяни; Центральна Рада; більшовицька влада.

Колекція архівних документів “Революційні події в Україні 1904–1921 роки: факти, події, свідчення”** знайомить дослідника з документами, які репрезентують один із найдраматичніших періодів історії нашої держави. До колекції увійшли свідчення та спогади безпосередніх учасників: російської революції 1904–1905 років, Першої світової війни, двох революцій 1917 року, періоду Гетьманщини, Директорії. Через особисті враження, ставлення конкретних осіб, очевидців до тих чи інших фактів того часу розкривається перебіг історичних подій, їх вплив на формування світогляду пересічних громадян.

За свідченнями авторів спогадів, події революції 1904–1905 рр. започаткували утворення революційних гуртків, що сприяли поширенню революційних ідей серед населення. Організаторами гуртків були представники сільської інтелігенції, студенти університету Св. Володимира, селяни-активісти. Збори гуртків проводилися таємно, з міста доправлялась заборонена література: брошури, відозви, котрі закликали до збройного повстання та повалення уряду.

Дослідження Гудзія з історії селищ Димерської волості та з історії національного визвольного руху на Київщині, яке увійшло до колекції,

* *Купченко Віра Петрівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву м. Києва.

** Держархів м. Києва, ф. Р-1671, оп. 1.

знайомить з географічною характеристикою волості, соціально-економічними показниками розвитку господарства, розкриває перебіг історичних подій на терені волості, включає спогади про початок та події Першої світової війни. “Звістка про війну не минула жодного закутку Димерської волості”. Розпочата війна по всіх трудових сім’ях викликала страх та нарікання “на чорта нам ця війна”. Чоловіча частина молоді заговорила про війну з цікавістю та бажанням воювати “абсолютно все рівно з ким, проти кого, за що, аби воювати”, жінки “вдарились до бога з молитвами, щоб відвернув війну”. Батюшки у церквах закликали йти на війну “за віру, царя та державу”. За час першої мобілізації зі 100 відсотків від загальної кількості чоловіків, що зібралися у волосному містечку Димері, лише 15 відсотків відчували “дике задоволення воювати, чи то за царя, чи просто воювати, аби воювати – для задоволення свого, собі непоясного заліхвательства”. Решта, 85 відсотків мобілізованих “переживали цей момент, як непобориме горе”. Селянин Химай із Мануїльська розповідає про “бажання селян щоби землю панську роздали сім’ям тих, хто йде воювати”: “За що йдемо битися, а де дітям земля, або ми не вернемося?” На загальних сходках “пансько-куркульська” ласка говорила про загибель Батьківщини, про глум поганців над вірою православною та храмами божими: “йдіть захищайте, ми ніколи не забудемо ваших жінок та дітей”.

Аналізуючи селянські настрої, автори спогадів підсумовують, що загальне реагування на війну було неоднозначним – війна викликала у людей різні почуття: по-перше, пригніченість та безпорадність; по-друге, почуття молитовно-подавальної боротьби з війною; по-третє, дикий сліпий патріотизм; по-четверте, цілковиту байдужість.

Згодом незадоволення людей війною зростає, оскільки, з одного боку, з війни надходили чутки про зраду російських генералів, з іншого, селяни бідніли, в той час, як полонені галичани і австрійці безкоштовно працювали на багатіїв. Незадоволення селян наростало, страх перед царем зникав. У спогадах про події 1916 р. селянин Панасенко, житель села Катюжанки, згадує, що його односельця діда Данила судили за те, що він вилаяв царя та плюнув на його портрет.

Зникає богобоязливість, стриманість, зростає розпусність, проституція, розповсюджуються венеричні захворювання. Внаслідок запровадження кустарного виробництва горілки (самогону), особливих розмірів набуває пияцтво. Люди тікали з фронту, в селах з’явилися дезертири, яких поліція виявляла та відправляла назад до армії, “всіпавши перед тим “гарячих” за ухиляння від присяги”. Селяни зневірювалися у державній системі; утворювали революціонізовані групи однодумців, селян, які поки що не об’єднувалися у партії, але завжди були готові до цього.

У воєнний час відчувалась відсутність робочих рук у селянських господарствах, збільшилися злидні у селянських сім’ях. “Це якась кара

божа, а не війна, все дорожчає, а заробіток меншає, роботи ж більшає”, – згадує той же селянин Панасенко. Зі слів Карпенка з с. Демидова у 1916 р. надавалась державна допомога сім'ям мобілізованих. У Димерській волості кожне село мало цю допомогу “хоч і мізерну, в середньому 3 крб. на господарство на місяць”. Зі спогадів Пахаловича з села Абрамівка дізнаємося, що у 1916 р. в селян “мінялось відношення до полонених австрійців, що віддані були їм на повну й безкоштовну експлуатацію”. Полонених, серед яких були і галичани, у волості нараховувалось до 200 осіб, місцеві селяни ставилися до них із симпатією.

У 1917 р. відбулися дві російські революції. Лютнева революція була наслідком падіння влади. Звістка про падіння царського режиму досягла Києва 13 березня 1917 р. За декілька днів представники найвпливовіших установ і організацій міста утворили Виконавчий комітет, який мав підтримувати порядок і діяти від імені Тимчасового уряду. Але на відміну від подій у Петрограді, в Києві 17 березня 1917 р. була заснована власна організація – Центральна Рада.

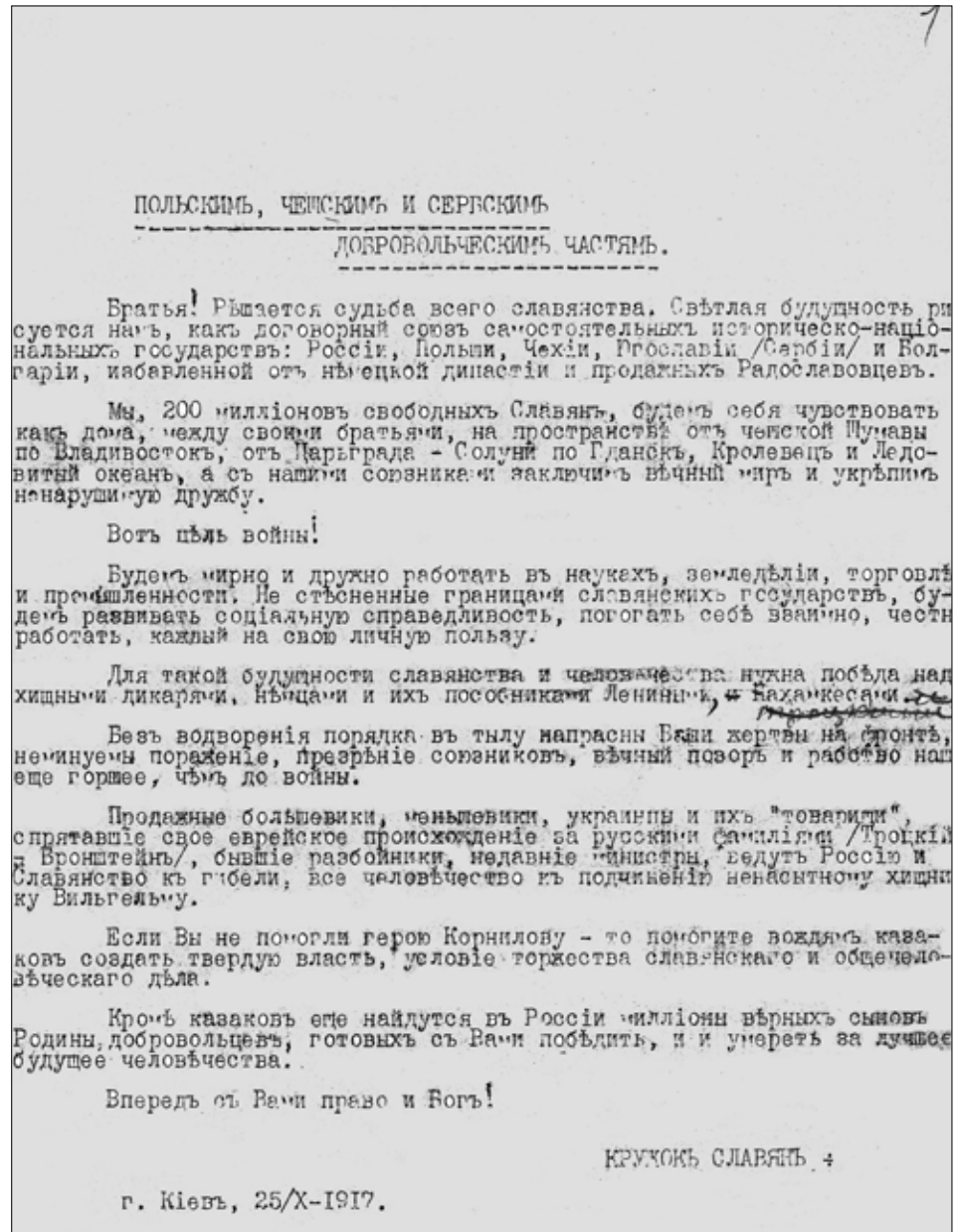
Описуючи події лютневої революції, її учасник Радзівєвський згадує, що в той період “верховодили фронтовики та дезертири”, оскільки простий народ “розгубився”. Події, що відбувалися, сприймалися як хаос, порушували звичне життя більшості людей.

На початку березня 1917 р., за свідченням Карпенка, велика кількість незаможників прибули на перші волосні збори, які скликав волосний старшина Демух, але селяни його змістили та обрали Якова Курача з села Вороньківки, відомого революціонера, розповсюджувача нелегальної літератури, “за що сидів в тюрмі, а серед бідноти був відомий, як її захисник”.

26 березня 1917 р. за вказівками Тимчасового уряду було вдруге скликано волосні збори, на яких визначено, що на селах у той самий спосіб, як обрано “Волосний Совіт”, організувати сільські комітети. Після розподілу сіл на дві волості – Димерську і Литвинівську, згідно з постановою волосного сходу від 27 квітня 1917 р. № 9 та волосної Ради від 23 та 26 березня 1917 р. до Литвинівської волості відійшло 11 сіл: Литвинівка, Литвинівські виселки, Абрамівка, Дудки, Гутки, Савенка, Гаврилівка, Вороньківка, Раківка, Синяк, хутір Ново-Черкаськ.

У цей же час, як зазначає Радзівєвський, “почали назрівати і елементи національного руху”. Піднімається друга хвиля самовизначення нації. Селяни схилилися до думки про незалежність України, автономії, обговорювалася ідея “інших порядків, не таких, як при Тимчасовому уряді”.

На той час Центральна Рада виступає головним політичним чинником на Україні. Українська інтелігенція очікує від неї підтримки і реалізації національної ідеї. Селянство, яке голодувало, в більшості своїй національної ідеї не сприйняло, незважаючи на намагання переконати його в тому, що “своя” українська влада краще.

Відозва "Кружка славян" до польських, чеських і сербських добровольчих частин із закличками об'єднатися задля миру та встановлення міцної влади козаків. 25.10.1917

Держархів м. Києва, ф. Р-1671, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

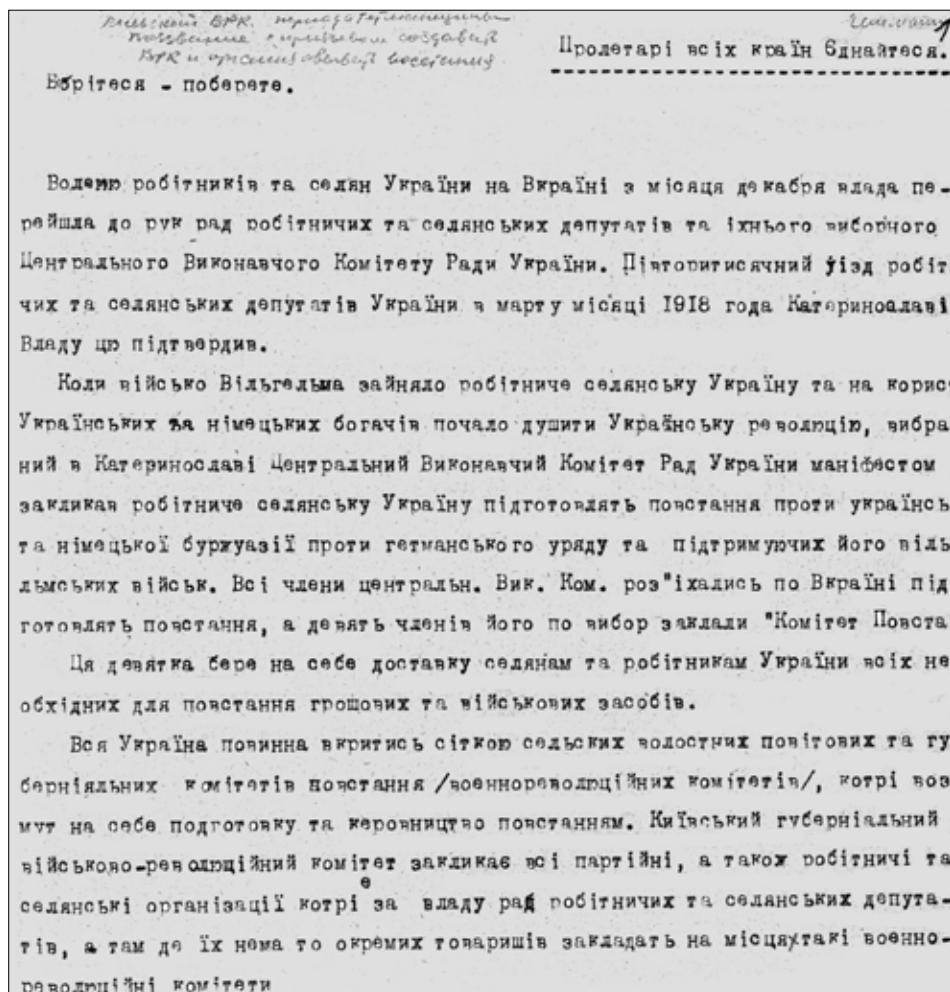
Автори спогадів зазначають, що в цей час у селах Димерської та Литвинівської волостей стали визрівати елементи національного руху. “Для інтелігенції української, що прищеплювала тут націоналізм, політична грамота була тим “невідомим, яке потрібно відшукати й яке вона починає знаходити в кінці 1917 року. Вона прищеплює масам націоналізм, і в даному випадку націоналізм від Центральної Ради”. Центральна Рада “популяризувалась у масах”, “зароджувався церковний український рух”. У той же час, як згадує Карпенко, оскільки Центральна Рада, захищала лише панську землю, “то посилала своїх озброєних людей заборонити рубку панського лісу селянами”, серед жителів села зустріли “озвірілих людей з сокирами” і відступали. Очевидно, зважаючи на настрої селян, місцеві органи Центральної Ради змінюють тактику впливу на село. “Метод брати людей штиком, заміняється методом послідовного приборкання, привчаючи народ до державних законів”. Відгуки та чутки про події революції в Росії, захоплення влади більшовиками, передачу фабрик та заводів робітникам, а земель – селянам посилювали симпатії до більшовиків. За свідченням очевидців подій, звістки про Жовтневу революцію та проведення більшовиками земельної політики здобули прихильність серед бідноти. Падіння Тимчасового уряду, повалення царату не викликало розгубленості, яка спостерігалась у зв’язку з початком Першої світової війни.

Цікавою є характеристика подій Жовтневої революції, викладеною Сергієм Кузьмовичем Назаренком – комірником Чигиринської трудової колонії та селянами села Королівка Хабенського району Київської округи у повісті “Історія жовтня”. Учасники подій революції, малописьменні, бідняки села Улашівка Таращанського повіту, описують власні враження від спілкування з полоненими австрійцями, галичанами, співчують їм: “ми жили з ними по-братерські”, поки “затяжність війни” “не обгорнула село безпорадним сумом”.

На селах “повстання, боротьба з німцями” набуває популярності, тому на мобілізацію Петлюри, яка проводилась під цим гаслом селян-

Фото партизанів загону М. Щорса:
Клюя А. Г., Олейника М. С.,
Стицька О. К. 05.06.1918.
*Держархів м. Києва, ф. Р-1671, оп. 1,
спр. 7, арк. 4а.*

Відозва Центрального Виконавчого комітету Рад України до робітників та селян про активізацію зусиль з переходу влади на місцях до рад робітничих та селянських депутатів. Березень 1918 року.

Держархів м. Києва, ф. Р-1671, оп. 1, спр. 11, арк. 1.

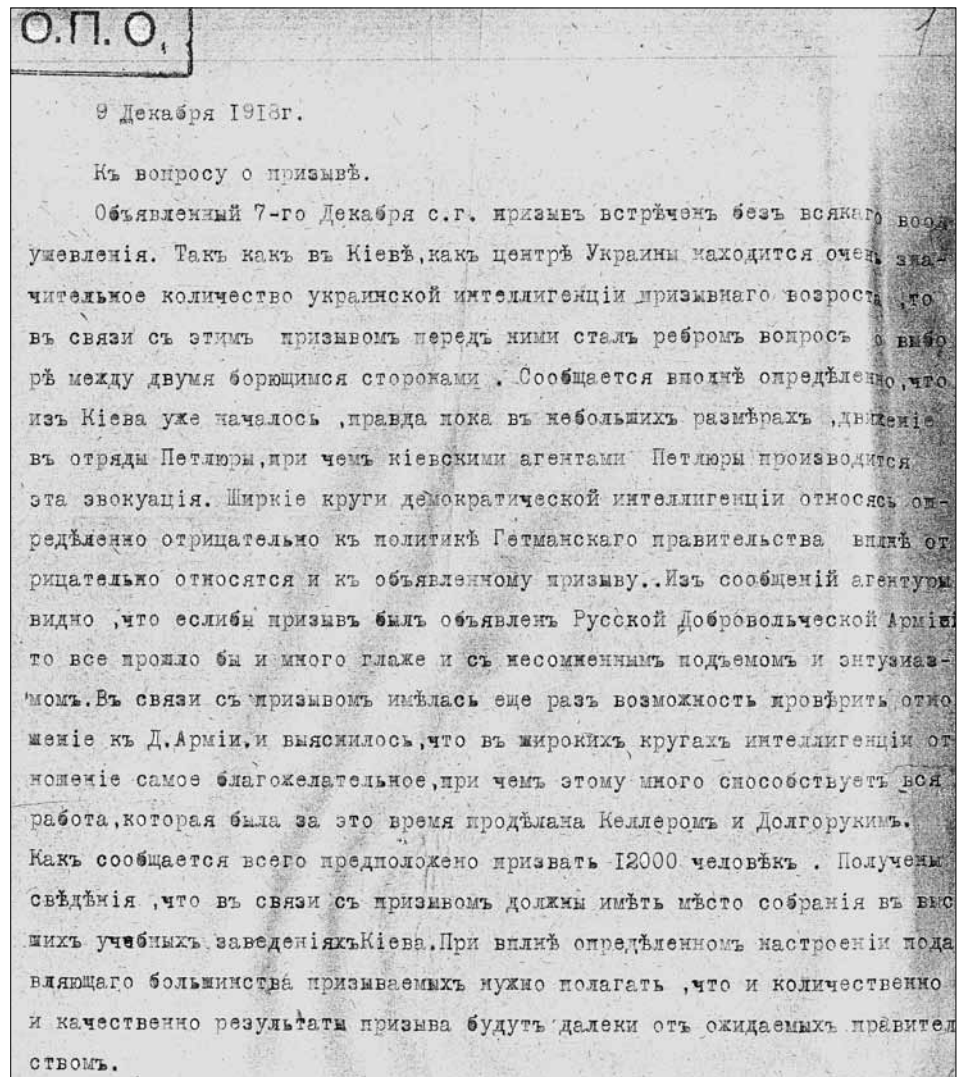
ство "пішло". Директорія "гарно вдягла "козаків", "гарно платила", навіть видали платню за три місяці наперед, але воювати з більшовиками козаки не хотіли. "Козаків правду сказати не дуже любили, тому ідея "самостійності в очах села" підтримки не знаходила. Може ще й тому, що Петлюра "забрав миколаївські гроші", тому між собою селяни називали його злодієм.

Люди здебільшого схилились до думки, щоб була "своя більшовицька влада", "з своїх людей, з села". Нерідко повагою користувалися люди, про яких говорили: "більшовик, але не комуніст".

Частина представлених документів містить відомості про активізацію селянського руху, проведення з'їздів селян, а також заснування більшовицьких ревкомів (Трипілля) та їх діяльність. Серед них інтерес

Совершенно секретно. /	
Українська держава Директор Департаменту Державної Варти Міністерства внутрішніх С п р а в відділ освідомий. 7 сентября 1918 г. № 3481. м. Київ. Делопроизвод. XII.	Киевскому столичному атаману. / По осведомительному отделу. / В дополнение к отношению от 1-го сего сентября за № 3063, департамент сообщает для соображений при розыске, что по имеющимся сведениям Борис САВИНКОВ находится в связи с князем ЭРИСТОВЫМ, про- живающим в гор. Киеве по Мериинговской ул. д. №7.
За директора Департамента Вице-Директор / подпись/ И. об. Начальника Осведомительного Отдела /подпись/ Делопроизводитель / подпись/	
Совершенно секретно. Экстренно.	
Українська держава Директор Департаменту Державної Варти Міністерства внутрішніх С п р а в відділ освідомий. сентябрь 1918 г. № 3063. м. Київ. Делопроизв. УШ.	Киевскому столичному Атаману. / По осведомительному отделу / По полученным сведениям, бывший военный ми- нистр при временном правительстве, известный тер- рорист Борис САВИНКОВ, в настоящее время прибыл в г. Киев. Придавая особо важное значение задержанию Са- винкова, департамент предлагает принять экстренно все исчерпывающие к тому меры. -
Директор департамента державной варти / Аккерман / И. об. Начальника Осведомительного Отдела /подпись/ делопроизводитель / подпись/ Стр. 51, 52.	

Повідомлення Департаменту Державної варти Міністерства внутрішніх справ до Київського столичного Отамана про прибуття до Києва відомого терориста Бориса Савінкова. 07.09.1918/
Держархів м. Києва, ф. Р-1671, оп. 1, спр. 13, арк. 1.

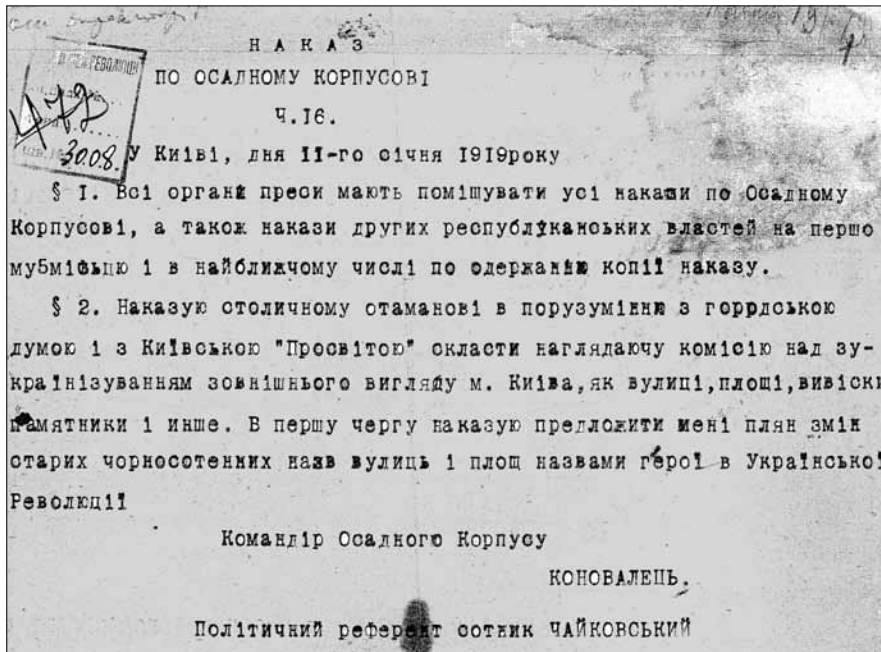

Донесення про настрої серед кїївської інтелігенції щодо призову у загони С. Петлюри. 09.12.1918.

Держархів м. Києва, ф. Р-1671, оп. 1, спр. 16, арк. 1.

викликає відозва до робітників та селян України про перехід влади до рад робітничих та селянських депутатів, датована березнем 1918 р.

Після того, як влада на селі неодноразово переходила від одних до інших, а від селян вимагали “натурпродукту” – сала, курей, молока, яєць – і денікінці, і німці з поляками, люди хотіли спокою. Втомилися люди від неспокійного життя, “переходів” та “постоїв” різних військ, прагнули спокійного та мирного будівництва. Селяни годинами ляли комуністів, але на селі не було причин для повстання проти Радвлади. Агітатори поводитись чемно, проводили серед селян освітню та культурну роботу, роз’яснюючи “держповедінку”, хто такий “комуніст”,

Наказ командира Осадного корпусу Коновальця про створення спільно з міською думою та київською "Просвітою" наглядової комісії з українізації зовнішнього вигляду Києва, перейменування назв його вулиць та площ. 10.01.1919.
Держархів м. Києва, ф. Р-1671, оп. 1, стр. 26, арк. 1.

необхідність добрих стосунків та налагодження взаємовідносин між селом та містом, селянином та робітником. Радянська влада набувала авторитету серед малоземельного селянства, яке завдяки їй одержало землю, "яку воно віками чекало". Проводилося розкуркулення, організувалися колективні господарства. Комунари з презирством ставилися до тих, "хто звик триматись за "папську чи попівську клямку".

Перевагою більшовиків на Україні, треба віддати їм належне, була добре налагоджена робота з проведення диверсійних повстань проти Центральної Ради.

Цікавими для дослідників є документи, що засвідчують проведення переговорів між Німеччиною та Росією і умови, за яких Німеччина готова відновити переговори і підписати мир, зокрема про те, що "області, що лежать на захід від лінії, про котру сповіщено російських заступників в Брест-Литовську, котрі належали до російської імперії, не будуть більше під зверхністю Росії".

У донесенні начальника Освідомчого відділу Міністерства внутрішніх справ України при Київському губернському старості, зазначено про перебування у Києві відомого терориста Бориса Савінкова, розшук членів Української селянської спілки, причетних до погрому економії (майна) землевласників, затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, які прибули у Київ з Москви 13 жовтня 1918 р. У таємних зведеннях про становище Української держави від 12 грудня

1918 р. містяться відомості про здобуття військами Директорії Ніжина і станції Крути, а також про можливість здачі Києва та подальшого встановлення влади в ньому, передислокацію німецьких військ, процеси роззброєння війська, братання солдатів, настрої серед жителів Києва.

У 1918 р. важливу роль у перебігу військових дій відігравав перехід на бік Директорії окремих загонів гетьмана (в тому числі під керівництвом Євгена Коновальця). Про процеси, які відбувалися в армії в цей період, свідчать донесення про заснування солдатських комітетів та їх ставлення до офіцерів.

Про активізацію більшовицького руху на Україні йдеться в повідомленні про з'їзд Київської ради робітничих депутатів, який відбувся 28 грудня 1918 р.

Упродовж 1919 р. влада в Києві змінювалася п'ять разів. Уряди різних спрямувань та політичних поглядів заволодівали Києвом та докладали усіляких зусиль, аби утримати владу в ньому. Особливо активізувались дії більшовиків. У документах про створення політичних загонів йдеться про досвід революції з організації шкіл агітаторів, зазначається, що уряд Леніна повинен скористатися політичним моментом на Україні, “де багато безробітних інтелігентних осіб, та за певну винагороду підготувати на усіх великих підприємствах начальників політичних відділів з мережею внутрішньої агентури з метою вивчення настроїв робітників”.

Протягом 1918–1920 рр. навколо Києва, як і по всій Україні, діяли сотні отаманів з їхніми “партизанськими бандами”. Одні схилилися на бік націоналістів, інші підтримували більшовиків. У документах колекції зберігаються спогади колишніх партизан загону ім. М. Щорса, Богунського полку на Унечі: А. Г. Ключа, Н. С. Олійника, А. К. Стецька; інформація про заснування більшовицького ревкому у селищі Трипілля під керівництвом Зеленого, складена за спогадами учасників тих подій, а також про боротьбу повстанського загону Сидора Григоровича Хамає проти загонів Симона Петлюри, про “погромну єврейську агітацію” на Україні в період існування Центральної Ради; повідомлення про наступ на Київ військ Денікіна. Документи за 1919 р. ілюструють також перебіг воєнних дій на території України, в місті Києві, його приміській смузі, евакуацію німецьких військ із Харкова. Серед них: рапорт командуючого Галицькою армією, накази Київського військового комісара про призов на військову службу іноземців, біженців і полонених. Цікавими є документи про підготовку до скликання Трудового Конгресу, участь у ньому Військової партії, до якої увійшло майже все вище командування українських республіканських військ (Осецький, Греков, Коновалець, Балбачан) та видатний політичний діяч Симон Петлюра.

Документи про створення Військовою партією терористичної організації “Кош Смерті” та про підготовку більшовиками внутрішнього перевороту свідчать про жорстке протистояння у суспільстві. Націо-

налістичні ідеї відтворені у наказі командира осадного корпусу Коновальця про створення комісії з українізації “зовнішнього вигляду Києва”, а саме назв його вулиць, площ, вивісок на крамницях, пам’ятників, заміни старих назв на нові – іменами героїв української революції.

Окрему групу документів складають огляди преси за червень-жовтень 1919 р., де наводяться короткі коментарі до подій того часу.

Розкриття теми національної свідомості, поширення ідеї самоідентифікації нації серед усіх верств українського суспільства, прагнення селян відстоювати свої інтереси, здобуття упевненості у власних силах, зростання власної самооцінки простежуються в документах, що характеризують українську революцію 1917–1921 рр. За ці чотири роки процес національного будівництва зробив неможливе, українці стали виявляти більше самоповаги, підійшли до розуміння національної ідеї.

Події 1920–1921 рр. подано наказами командира повстанської армії Хмари, відозвою козаків-повстанців Таращанського повіту та Всеукраїнського селянського повстанського комітету про оголошення загального повстання на всій Україні проти більшовицького комуністичного уряду.

Свою перемогою партія Леніна завдячувала блискучому керівництву, ефективності більшовицьких агітаторів, фінансовим та адміністративним ресурсам Росії. Національні рухи, що зароджувалися, не могли цьому протистояти. До цього можна додати ефективну антиукраїнську пропаганду поляків і білих, зносини Центральної Ради і Гетьманату з німцями та “більшовицькі” тенденції Директорії. Встановленню національного уряду заважав хаос, що панував на Україні в 1917–1921 рр. Але при цьому, в нашому розумінні, події 1917–1921 рр. були національною революцією, і документи, що увійшли до цієї колекції, це підтверджують. Колекція документів становить інтерес для істориків, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією України періоду 1914–1921 рр., дозволить доповнити дослідження цієї історичної доби фактами та свідченнями.

Дан обзор Коллекции архивных документов “Революционные события на Украине 1904–1921 годы: факты, события, свидетельства”, в которую вошли воспоминания участников российской революции 1904–1905 годов, Первой мировой войны, двух революций 1917 года, периода Гетьманщины, Директории, гражданской войны на Украине.

Ключевые слова: революционные настроения; события; национальное движение; крестьяне; Центральная Рада; большевистская власть.

There is given the review of collection of archival documents “Revolution events in Ukraine on 1904–1921: facts, events, evidences”, that contains the memories of the direct participants of the Russian Revolution of 1904–1905 years, the World War I, two revolutions of 1917 year, period of Hetman, Directory and civil war on Ukraine.

Keywords: revolutionary feelings, events, national movement, the peasants, the Central Rada; Bolshevik government.